

UTJECAJ GEOGRAFSKIH OBILJEŽJA PROSTORA NA KULTURNE PRAKSE STANOVNIŠTVA – PRIMJER MIRILA NA PODRUČJU JUŽNOG VELEBITA

Ana Škarica, Lena Mirošević

Odjel za geografiju Sveučilišta u Zadru

Sažetak

Geografska obilježja južnovelebitskog prostora, prije svega reljefna i klimatska, uvelike su utjecala na kulturne prakse stanovništva sjevernodalmatinskog područja. S obzirom na vertikalnu rasčlanjenost reljefa prostor južnog Velebita obilježava prisutnost mediteranske klime u nižim predjelima te planinske na njegovim najvišim dijelovima. Klimatska, morfološka i pedogeografska obilježja utjecala su na tisućljetnu prostornu organizaciju života odnosno valorizaciju planinskih područja, osobito pašnjačkih površina na višim zonama. U tom kontekstu predmet istraživanja rada su mirila, odnosno lokaliteti mirila i njihov prostorni raspored u odnosu na stalna i privremena boravišta na prostoru južnog Velebita.

Ključne riječi: mirila, stočarstvo, pastirski stanovi, južni Velebit

Uvod

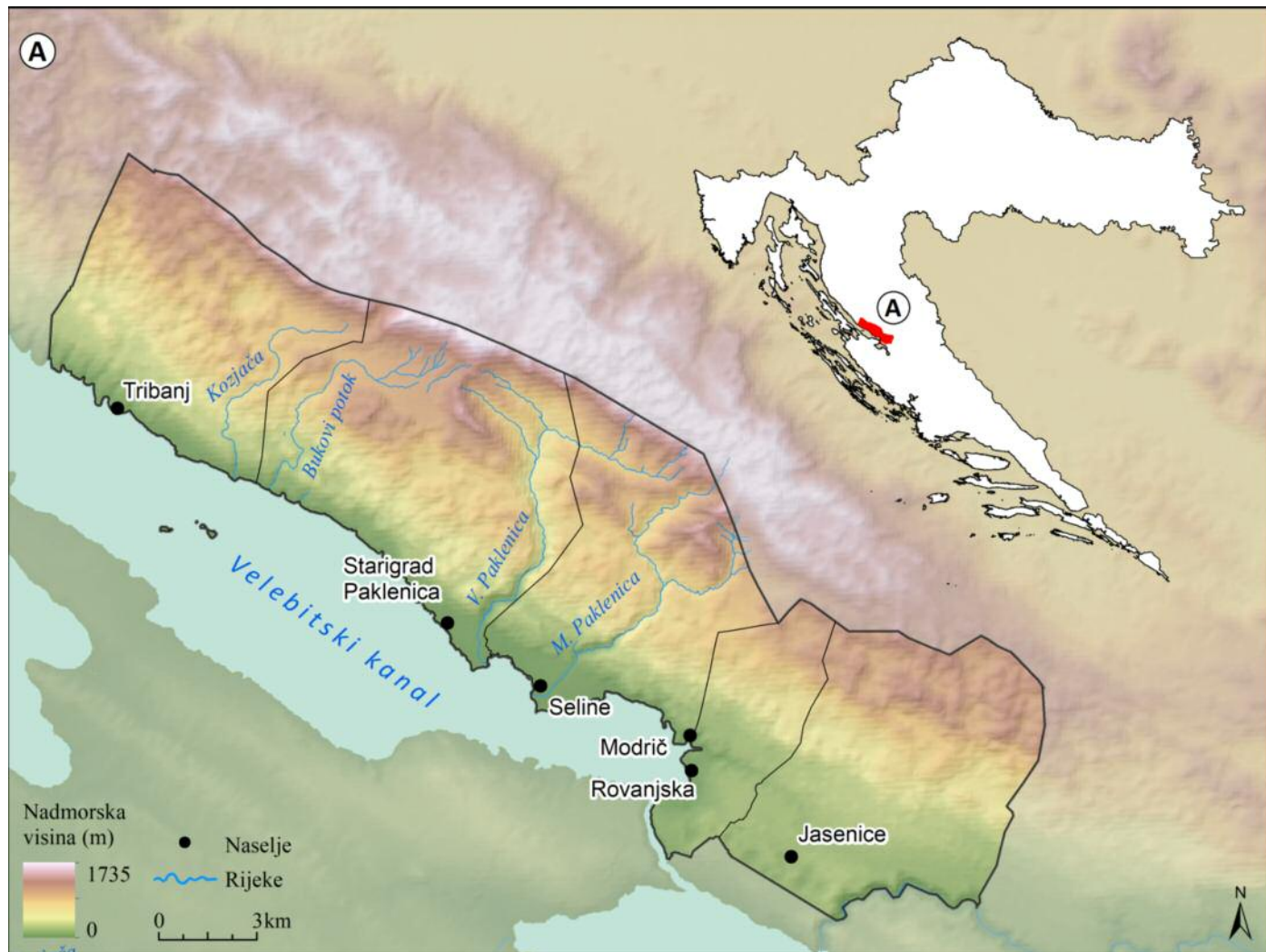
Prostor Južnog velebitskog podgorja dio je primorsko-podgorskog pojasa odnosno južni dio velebitske primorske padine. Takav reljefni pojas krškog masiva Velebita s nedavno oblikovanim obalnim rubom prirodna je zona dodira priobalja i zaobalja koja je, naposljetku, utjecala na prostornu organizaciju i gospodarski razvoj promatranog prostora. Morfostrukturni elementi Velebita, osobito pogodne visoravni, imali su najveću važnost za transhumantno stočarstvo (Magaš, 2013.). Lokalno stočarsko stanovništvo bilo je primorano na sezonsko migriranje zbog ispaše stoke. Ovisno o godišnjem dobu i potrebama vezanim uz stočarstvo, podgorsko stanovništvo selilo se u krajeve viših nadmorskih visina gdje su imali svoje ljetne nastambe, a u zimskim bi se razdobljima vraćali u niže reljefne pojaseve. Pri takvim sezonskim migracijama često su se događale smrti daleko od crkve i groblja, a tijelo pokojnika moralo se nositi nepristupačnim i strmim stazama do najbližeg mjesta pokapanja. Naporan put kroz krški teren zahtijevao je odmor pogrebne povorke na točno predviđenim mjestima. Upravo na tim mjestima odmaranja nastaju mirila, gdje bi se – kao što i sam naziv govori – (od)mjerila duljina pokojnikova tijela polaganjem kamenja. Tijelo bi se, tradicionalno, položilo na tlo gdje je predviđena izrada mirila te bi se postavila samo dva kamena, jedan iznad glave i jedan ispod nogu. Naknadno se prostor između postavljenih kamena popunjavao ravnim kamenim pločama kako bi se potpuno formiralo mirilo pokojnika. Ti materijalni spomenici nastali su kao rezultat nekadašnjeg posmrtnog običaja, a danas ih nalazimo na prostoru srednjeg i južnog Velebita, Bukovice i Ravnih kotara, ali i šire, odnosno brojne inačice ovog običaja prisutne su u Finskoj, Švedskoj, Estoniji, Irskoj i dr. (Glavičić, 1980., Trošelj, 1992., Faber, 1995., Vinščak, 2010., Katić, 2012., 2017.). Cilj je rada definirati prostorni raspored mirila na području južnog Velebita. S obzirom na prirodno-geografska obilježja i prostorni raspored naseljenosti promatranog prostora autor nastoji utvrditi korelaciju između prirodnih i društvenih osobitosti južnog Velebita koji su utjecali na posmrtni običaj mirila.

Prostorni obuhvat istraživanja i metodologija rada

Gorski hrbat – masiv Velebita koji se pruža se od sjeverozapada (prijevoj Vratnik) do krajnjeg jugoistoka (izvor rijeke Zrmanje) s obzirom na morfološka i strukturna obilježja najčešće se dijeli na sjeverni, srednji, južni i jugoistočni dio (Marković i dr., 2016.). Južni Velebit zasebna je homogena cjelina koja se prostire od Baških Oštarija na cesti Gospić – Karlobag do prijvoja Mali Alan na cesti Lovinac – Obrovac (Pelivan, 2003.). Takav prostorni opseg istraživanja obuhvaća mjesne odbore

Starigrad Paklenica, Seline, Tribanj, Jasenice i Rovanjaska, odnosno primorska naselja podvelebit-skog kanala s njihovim zaobalnim, tj. planinskim prostorom (Slika 1.).

sl. 1. Prostorni obuhvat istraživanja

Izvor: izrađeno na temelju: Središnji registar prostornih jedinica (SRPJ), EU-DEM, Geofabrik

Navedena naselja Zadarske županije teritorijalno se nalaze u sastavu dviju općina. Općini Starigrad pripadaju mjesni odbori Tribanj, Starigrad Paklenica te Seline, a Općini Jasenice mjesni odbori Jasenice, Maslenica, Rovanjska i Zaton Obrovački sa svojim naseljima i zaseocima. U kontekstu upravno-teritorijalne podjele posebnu pozornost privlači naselje Modrič koje južnim dijelom pripada Općini Jasenice, odnosno mjesnom odboru Rovanjska, a sjevernim Općini Starigrad, tj. mjesnom odboru Seline. Administrativno-katastarska granica (Slika 1.) prolazi kroz naselje Seline te dijeli naselje na dva dijela, tj. na dvije župe. Stoga je stanovništvo naseljeno u sjevernom dijelu naselja gravitiralo groblju u Selinama, a stanovništvo južnog dijela svoje je umrle pokapalo na groblju u Rovanjskoj. Terenskim radom na području istraživanja prikupljeni su podatci o lokacijama mirila i planinskih zaseoka. Na temelju prikupljenih podataka izrađeni su kartografski prikazi s prostornim rasporedom lokaliteta mirila odnosno napravljeno je georeferenciranje lokaliteta mirila s pomoću GPS-a, te kartografskih izvora (Hrvatska osnovna karta 1954. – 2009., Turističko-planinarski zemljovid NP Paklenica, 2014., Smandova planinarska karta južni Velebit I., III., 2018. i Nacionalni park Paklenica, 2015.). U procesu izrade kartografskih prikaza korišteni su besplatno dostupni globalni digitalni izvori podataka poput EU-DEM, u prostornoj rezoluciji od 25 m te slojevi u vektorskom zapisu s portala Geofabrike.

Prirodna i društveno-geografska obilježja Južnog Velebita

Prostor cijelog Velebita, pa tako i južnog, poznat je po svojoj reljefnoj raznolikosti. Geomorfološki, južni Velebit može se podijeliti u dvije cjeline. Na sjeverozapadnom dijelu nastavljaju se reljefna obilježja sjevernog i srednjeg Velebita. Na tom dijelu oblikovana su dva niza vrhova, jedan prema zapadu ili primorju, a drugi prema istoku ili Lici. Između njih prostire se velik broj udolina i ponikava, od kojih valja istaknuti Jelovu ruju, Šugarsko korito i Struge. Struge se u nekadašnjim spisima spominju kao *Štirovac*, a taj toponim stočari s primorske strane Velebita prenijeli su na pašnjak podno Svetog brda. Do Struga vodi put iz Starigrada Paklenice preko kanjona Velike Paklenice i prijevoja Buljme. Krška zavala Struge prostire se između vrhova Višerujna (1632 m n/v) i Badnja (1638 m n/v), a pogodno je mjesto za ispašu jer se tu nalazi i Velika ruja kao izvor opskrbe vodom. Kada bi Velika ruja presušila, stočari su se koristili Babinim jezerom smještenim istočno podno Babina vrha (1738 m n/v) i izvor (Smrčevac) (Marković, 1980.).

Na primorskoj strani nalaze se dva niza zaravni i terasa što je karakteristično za cijelu primorsku stranu. S takozvane ličke strane južni Velebit ima drukčiji reljef na kojem se ističe rasjed podno najviših vrhova. Na preostalom dijelu južnog Velebita reljef je znatno drukčiji. Prema

jugoistoku dva niza vrhova u konačnici se spajaju i čine planinsko bilo s najvišim vrhovima tog dijela Velebita: Vaganski vrh (1757 m n/v) i Sveto brdo (1753 m n/v) (Lončar i dr., 2022.).

Veliko i Malo Rujno čine najveće polje u kršu na Velebitu. Nalaze se na oko 900 m nadmorske visine, najveća duljina je oko 8 km, a najširi dio je oko 1 km (Pelivan, 2003.). Uz rub polja Velikog Rujna smješteni su bili ljetni pastirski stanovi gdje su boravile stočarske obitelji u toplijem dijelu godine. Osim brige o stadu, obitelji su se bavile i poljoprivredom, a to je omogućavalo plodno tlo Velikog Rujna i dovoljna količina oborina, pa nije bilo velikih suša kao u podnožju. Tlo se intenzivno obrađivalo sve do Drugog svjetskog rata, a najviše se sadio krumpir (Faber, 2000.). Putovi koji vode do Velikog Rujna i oni kojim su se koristili stočari upotrebljavaju se i danas. Iz Starigrada Paklenice postojala su dva puta kojim su se kretali: jedan je išao iz smjera kanjona Velike Paklenice – Dom – Stražbenica – Veliko Rujno, a drugi iz zaseoka Milovci na primorju Starigrada Paklenice – Krčevine – Veliki Vaganac – Šikića glavica – Veliko Rujno.

Prirodne zanimljivosti južnog Velebita svakako su fluviodenudacijski geomorfološki oblici parka, tj. kanjoni Velike i Male Paklenice. Strme padine kanjona oblikovane su korozivskim i erozivskim djelovanjem bujičnih tokova koji se spuštaju od najviših dijelova Velebita prema moru. Najatraktivniji dio čini predio strmog pada potoka nizvodno od Anića luke gdje se strmi kukovi uzdižu odmah iznad potoka i čine najuži dio kanjona u području između Anića luke i parkirališta. Kanjon Velike Paklenice dug je 14 km, a širok 500 – 800 m. U najužem dijelu kanjon je širok samo 50 m. Kanjon Male Paklenice skromnijih je razmjera i bujica što njime teče znatno je slabija. Dug je 12 km, a širok 400 – 500 m. (URL 1).

Prijelaz između kanjona Velike i Male Paklenice čini izrazito nepristupačan krški prostor kamenjara i kukova. Za središnji dio parka reprezentativan je reljefni kompleks Borovnika i Crnog vrha, a u njegovoj se blizini nalaze udolinska proširenja Malih i Velikih Močila. Velika Močila reljefno su vrlo zanimljiva zdjelasta udolina na visini od 850 m n/v, okružena Crnim vrhom (1110 m n/v), Škiljinom kosom (1 015 m n/v) i Zelenim brigom (842 m n/v). Velika i Mala Močila krške su uvale s pašnjacima kojima su se nekoć koristili stočari iz Selina (Jurline, Šikići) i tu su imali svoje ljetne stanove (Marković, 1980.).

Istočni dio Nacionalnog parka Paklenica geomorfološki je izrazito diferenciran i nepristupačan. Prema istoku ta nepristupačna, teško prohodna zona prelazi u područje blažih formi u predjelu Malog i Velikog Libinja koje čine krške zaravni s mnogobrojnim ponikvama čija su dna uglavnom bila obrađivana. Stočari iz Selina i okolice imali su stanove na tim pašnjacima, dok su ostali stočari imali samo pravo prolaska. Na sjevernoj strani Libinja nalazi se ruševina kapelice svetog Ivana (Marković, 1980.). Upravo kod kapelice granica je prema pašnjaku Dušice, odnosno jednom dijelu trodijelnog pašnjaka Sveto brdo – Dušice – Štirovac. Pašnjak Dušice najveći je i najbogatiji dio toga trodijelnog pašnjaka, a smješten je u zavali na južnoj strani Svetog brda. Pašnjak

Sveto brdo nalazi se između Solila, Vlašskog grada i vrha Sveto brdo, a najmanji dio tog pašnjaka je Štirovac koji je na jugozapadnoj strani Svetog brda na visini od oko 1400 m n/v.

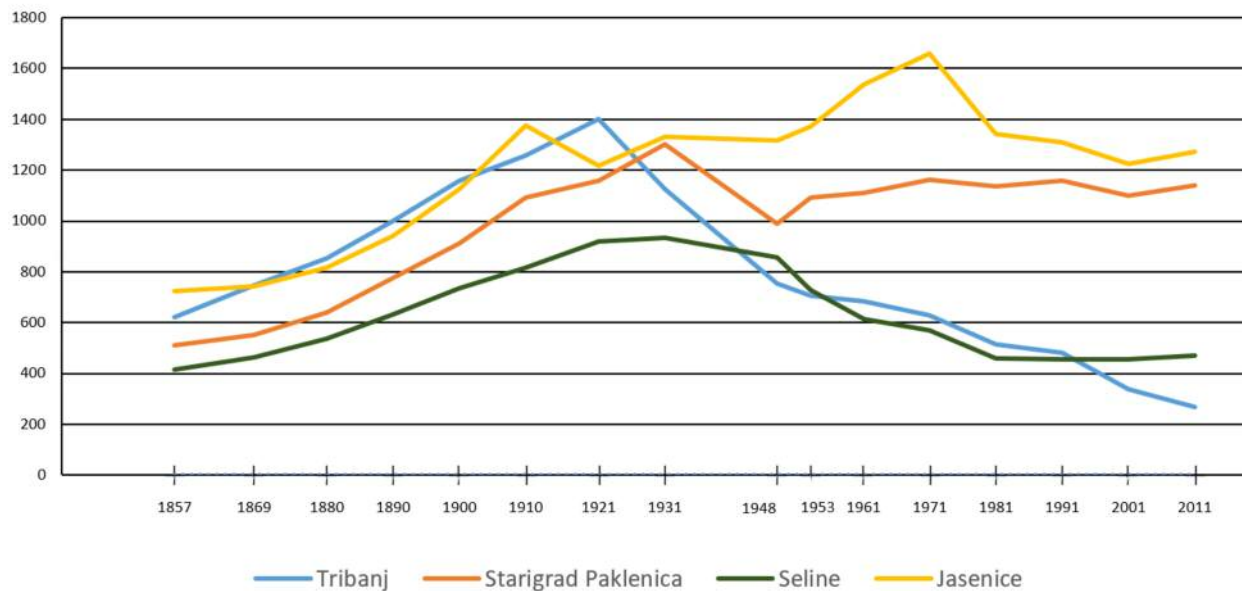
Vršno područje Nacionalnog parka Paklenica čini uski greben Velebita, širok od 1 do 3 km. Tu se nalazi najviši vrh Velebita – Vaganski vrh. Geološke osobitosti Nacionalnog parka vide se u području Bojinca, Vidakovog kuka i na platou između obaju kanjona. To je područje mnogobrojnih oblika krškog reljefa, kao što su škrape, kamenice, pukotine i špilje. Ujedno je to i područje najviših vrhova Velebita, tj. jugoistočno od Nacionalnog parka Paklenica nalaze se najviši vrhovi velebitskog masiva Vaganski vrh – Sveto brdo u duljini od desetak kilometara. Vaganski vrh uzdiže se iznad unutrašnjeg dijela Velebita, a prema jugoistoku ima nekoliko vrhova koji su viši od 1700 m. To su Segestin (1715 m n/v), Brundo (1716 m n/v), Malovan (1704 m n/v) i Sveto brdo (1753 m n/v). Od Vaganskog vrha prema sjeverozapadu nekoliko je vrhova viših od 1700 m. To su Babin vrh (1744 m n/v) i Zoranićev vrh (1712 m n/v). Tu se nalaze i dva jezera: Babino jezero i Malovansko jezero (Pelivan, 1999., Lončar i dr., 2022.).

Geografska i prometna izoliranost utjecale su na socijalnu (ne)izloženost zajednica tijekom prošlosti, to jest vanjski utjecaji nisu intenzivno utjecali na civilizacijske tekovine stanovništva ovog kraja. Kao posljedica toga običaji su se znatno dulje zadržali kroz prošlost, a neki i do danas, odnosno način života vrlo se sporo mijenjao. Kroz tu prizmu može se promatrati i fenomen mirila – materijalni tragovi nekadašnjeg običaja koji je bio prisutan uz obred pokapanja.

Život društvenih zajednica u dinamičnom ritmu na sjeveroistočnoj jadranskoj obali zbivao se još od prapovijesti s etnički raznorodnim narodima pri čemu etnička slika nije bila jedinstvena ni nepromjenjiva. U kasnom brončanom dobu ili u prijelaznom razdoblju iz brončanog u željezno doba mogu se izdvojiti četiri kulturne skupine duž sjeveroistočne jadranske obale: praistarska (poluotok Istra), praliburnska (od rijeke Raše do rijeke Krke), pradalmatinska (od rijeke Krke do rijeke Neretve) i skupina na Južnom primorju (od rijeke Neretve do Albanije). Prostori naseljavanja uglavnom se podudaraju s kasnijim kulturnim skupinama u željeznom dobu (Batović, 2002.). U zaobalnom prostoru koji su naseljavali Liburni bili su Japodi. U predrimsko doba granicu Liburnije prema Japodima činio je velebitski greben. Za Japode i Liburne, uz pomorstvo kod Liburna, glavna djelatnost njihova gospodarstva bilo je stočarstvo, i to transhumantno (Batović, 1987., Čače, 2007.). Međutim, to je zahtijevalo i postavljanje određenih pravnih definicija koje su uvjetovale početak stočarstva na Velebitu kao nastanak dogovora između tadašnjih etničkih zajednica, ponajprije onih koji se odnose na prostor ispaše i izvora vode. Pastoralna tradicija transhumantnog oblika prisutna još od Liburna i Japoda zadržana je u osnovnim crtama do kraja 20. stoljeća. Takav model s obzirom na geografska obilježja prostora bio je prihvatljiv način organizacije života i novim valovima doseljenog stanovništva. Osobito su se pritom isticali Morlaci (Vlasi) čije su glavne stočarske zone bile Velebit, Dinara i Biokovo. Geografski promatrano ta su područja u stočarskom smislu bila

vrednovana i od Liburna, Japoda, Delmata i Ardijejaca (Šarić, 2007.). Njihov način života imao je obilježlja polunomadске organizacije, odnosno sastojao se od sezonskog kretanja radi ispaše, a bio je vezan uglavnom uz ista područja ispaše (katuni). Izgradnjom Jadranske magistrale (1965.) ubrzan je gospodarski razvoj obalnog dijela Hrvatske. Dotad pretežito agrarno društvo priobalja doživjelo je snažnu preobrazbu usmjeravajući se prema sekundarnim, tercijarnim ili kvartarnim djelatnostima. Novi industrijski i turistički zamah priobalnih gradova i naselja privukao je i stanovnike velebitskog prostora koji su se spustili prema moru u potrazi za novim zanimanjima. To je utjecalo i na priobalna naselja, osobito na naselje Starigrad (Slika 3.). U tom kontekstu važno je proglašenje Nacionalnog parka Paklenica 1949. godine te sve veće usmjerenje stanovništva prema tercijarnim djelatnostima, ponajprije turizmu. Uz razvoj turističkih djelatnosti na obali dodatni udarac pastoralnom načinu života bio je i Zakon o zabrani uzgoja koza (1954.) koji nije u potpunosti zabranio stočarstvo, ali je svakako utjecao na jednu granu stočarstva i dodatno osnažio procese deagrarizacije i deruralizacije tijekom 20. stoljeća (Rukavina, 1970., Bušljeta, 2010., Husanović-Pejnović, 2010.).

sl. 2. Kretanje ukupnog broja stanovnika naselja Tribanj, Starigrad Paklenica, Seline i Jasenice u razdoblju 1857. – 2011.

Izvor: URL 3., 4. i 5.

Mirila kao pokazatelj nekadašnjeg načina života velebitskih Podgoraca

Sezonsko odnosno transhumantno stočarstvo kao dominantan oblik organizacije života stanovništva na području cijelog Velebita utjecao je na način i ponašanje Podgoraca. Zbog ljetne ispaše kućanstva iz primorja selila su se na Velebit gdje su imali svoje ljetne nastambe (pastirske stanove). Tako je svaka obitelj uz primorsko imala i svoje kućanstvo na primorskoj padini Velebita, a neke su imale i dva ili više ljetnih stanova na različitim nadmorskim visinama. Većina zimskih sela Podgoraca, tzv. podi nalazila se na visoravnima na oko 800 m, a neka i na visinama od 1000 – 1200 m nadmorske visine. Početkom proljeća počinjala bi seoba, odnosno u proljetnom razdoblju upotrebljavali su stanove na nižim nadmorskim visinama, a s dolaskom ljeta stočari su se selili na više nadmorske visine gdje bi boravili do rujna (Belaj, 2004., Bušljeta i dr., 2013.). Uz stanove, ako je to pružala pedološka osnova, bavili su se i poljoprivredom. Kako je već istaknuto, takva organizacija života obilježena sezonskom cirkulacijom ljudi uvelike je utjecala na način života zajednice iz čega je proizašao posmrtni običaj gradnje / postavljanja mirila. Mirila su suhozidni kameni spomenici ruralne umjetnosti kojima se obilježavalo mjesto posljednjega pokojnikova *upočivanja* na zemlji i posljednjeg opraštanja sa Suncem prije ukopa na groblju (Trošelj, 2013.). Posmrtni običaj započinjao je polaganjem pokojnika na nosila. Nosila su uglavnom bila izrađivana od jele ili bukve, a primjer takvih nosila danas se može naći u crkvi u mjestu Ljubotić, smještenom iznad naselja Tribanj Kruščica uz Jadransku magistralu (Slika 3.). Prije nego li se postavilo pokojnika na nosila, omatalo ga se plahtom odnosno ručno izrađenom prostirkom, uglavnom ispletenom od vune. Pokojnika se na nosilima nosilo u položaju da *gleda* prema istoku, tj. izlazećem Suncu. Tako položenog pokojnika dvoje ili više ljudi, ovisno o duljini puta, naizmjenično je

sl. 3. Nosila iz crkve sv. Antuna Padovanskog, Ljubotić

Izvor: terensko istraživanje

nosilo prije izlaska Sunca do najbliže župne crkve u podnožju velebitske padine gdje je naposljetku i bio pokopan na mjesnom groblju.

Na putu do mjesnog groblja pogrebna povorka mogla je zastati i odmoriti se samo na mjestu gdje će se pokojniku postaviti mirilo i nigdje više. Lokacije stajanja bile su već poznate, odnosno riječ je o grupiranim rodbinskim lokalitetima mirila, bez spolnog odvajanja, gdje se donesenog umrlog člana položilo. Tada bi se prema duljini tijela pokojnika *odredila mjera* odnosno postavljao se okomito kamen uz glavu pokojnika, te uz noge pokojnika. Nekoliko dana poslije ukopa rodbina preminulog vraćala se na lokalitet mirila kako bi *sagradila mirilo*. Tada bi postavljali dva okomita kamena u pravilu jedan veći uz glavu (uzglavnica) i jedan manji uz noge (podnožnica ili donožnica). Između tih dvaju okomito postavljenih kamena postavljale su se horizontalno ravne kamene ploče cijelom duljinom označenog pokojnikova tijela. Položaj kod većine mirila bio je u smjeru istok – zapad, odnosno kamen uz glavu usmjeren je prema Suncu predstavljajući tako posljednji ispraćaj pokojnikove duše sa zemaljskog svijeta. Izgled ili arhitektonsko rješenje mirila ovisilo je o imućnosti pokojnikove obitelji, te klesarskom znanju, tehnikama i maštovitosti umjetnika. Glavni konstrukcijski element bio je kamen uz glavu u različitim oblicima i s različitim varijantama ukrašavanja (Trošelj, 2010.).

Položaj i lokacija mirila promatranog prostora uvjetovani su prije svega dijelom godine, odnosno godišnjim dobom kada bi nastupila smrt, tj. ukop. Ovisno o tome, mirila su smještena na putu između zimskih stanova i groblja u podnožju ili na putu između ljetnih stanova i groblja u podvelebitskim naseljima uz more. U skladu s tim, ona najudaljenija, od nekoliko sati hoda, bila su mirila koja su se nalazila na dionicama puta iz ljetnih staništa. Na većini promatranih lokacija uočava se određena pravilnost postavljanja mirila na otprilike polovici puta između staništa i groblja. Također, lokacije mirila bile su određene uobičajenim komunikacijskim rutama uz putove kojima se lokalno stanovništvo koristilo, i to na čistinama s nesmetanim pogledom na Sunce i obližnja naselja (Trošelj, 2013.). Takav smještaj uvjetovan je prirodnim, geološkim i geomorfološkim obilježjima južnog Velebita.

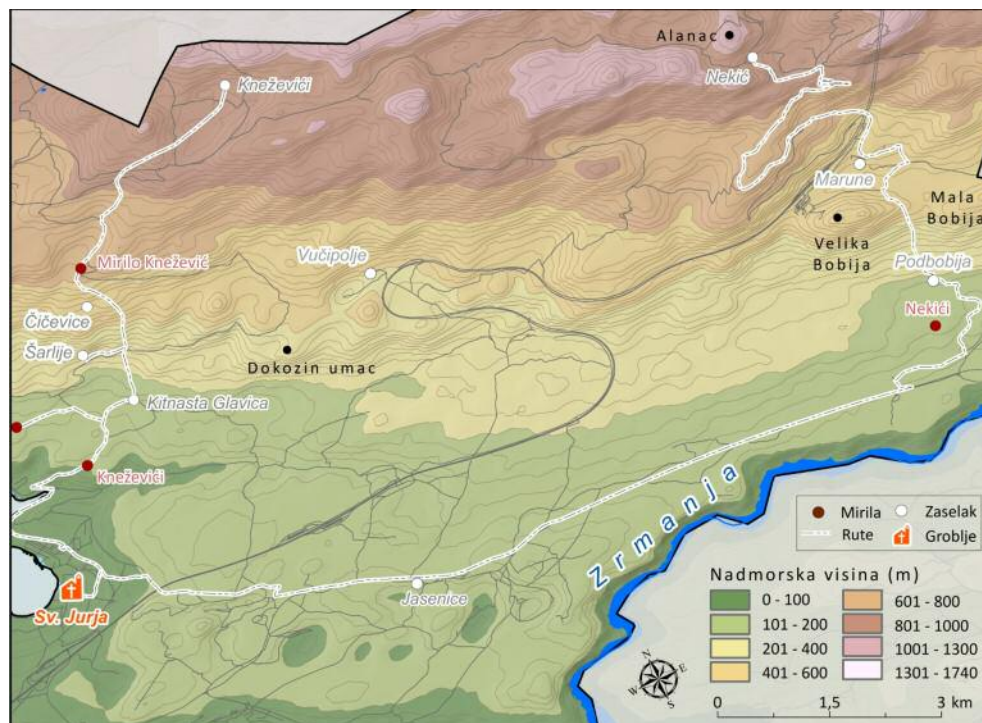
Mirila se u nekim slučajevima mogu dovesti u poveznicu s *počivalima*. To su bila odmarališta stočarskog selilačkog stanovništva pri vođenju blaga na ispašu ili odmarališta pri nošenju tereta. Nije potvrđeno jesu li se navedena počivala postavljala nakon izrade mirila, ili su se mirila izrađivala naknadno uz počivala kako bi se oni koji pokojnika nose imali gdje odmoriti prije nego što nastave put, a i kako bi pastiri pri ispaši mogli posjetiti mirila svojih pokojnika (Glavičić, 1980.).

Pregled mirila po naseljima promatranog područja

Lokaliteti mirila na području Jasenica

Na podnožju južnog Velebita nalazi se Općina Jasenice uokvirena kanjonom rijeke Zrmanje i južnom padinom Velebita. U reljefu prevladavaju karbonatne naslage, osobito vapnenci pa je riječ o izrazito krškom krajoliku od ogoljelog vegetacijom do krša s primjesama trava i niskoga grmlja te degradirane šumske vegetacije. Svakako, najvećim dijelom biljni pokrov rezultat je utjecaja snažne bure sa sjevera. Klimatski, pedološki i morfološki uvjeti terena utjecali su na slabu naseljenost prostora, i to uglavnom podno planinskih uzvisina na zaravnima. U području Jasenica istoimeno je naselje i nekoliko zaseoka (Rupine, Nadbrina, Bobija, Meki Doci, Vučipolje i Zelenikovac).

sl. 4. Prikaz naselja Jasenice s pripadajućim mirilima i putovima

Izvor: izrađeno na temelju: Središnji registar prostornih jedinica (SRPJ), EU-DEM, Geofabrik, terensko istraživanje (GPS)

U brdskom predjelu Jaseničkog dijela odnosno iznad ceste Jasenice – Zaton Obrovački, a podno Velike Bobije (Lemić, 2013., 2014.) nalaze se zaseoci Gornji i Donji Nekići (porodice Nekić). Na zaravni podno zaseoka Donjih Nekića (Podbobija) nalazi se lokalitet mirila Nekići (Slika 4.). Iznad mirila sjevernije pružaju se vrhovi Velike (584 m n/v) i Male Bobije (510 m n/v), a s istočne strane prostiru se Tulove grede, stjenoviti greben krškog područja s izrazito strmim padinama. Lokalitet mirila Nekići nalazi se uz stari pastirski put koji vodi prema Rovanjskoj, a s desne strane puta suhozidnom je tehnikom ograđen teren namijenjen za čuvanje stoke (Slika 5.). Praksa je nalagala nošenje pokojnika do mirila, a zatim prema Rovanjskoj do crkve svetog Jurja, odnosno do mjesnog groblja. Lokalitet mirila Nekići čini 12 mirila orijentacije sjeveroistok – jugozapad, sukladno s pravcem pružanja puta (Slika 5.). Najveći broj mirila izgrađen je od kamenih ploča različitih oblika i veličina bez posebnih uklesanih motiva ili epigrafije. Zbog lošeg održavanja lokalnih putova mirila su potpuno obrasla vegetacijom.

sl. 5. Panoramski prikaz mirila Nekići (Tulove grede u pozadini desno), Jasenice

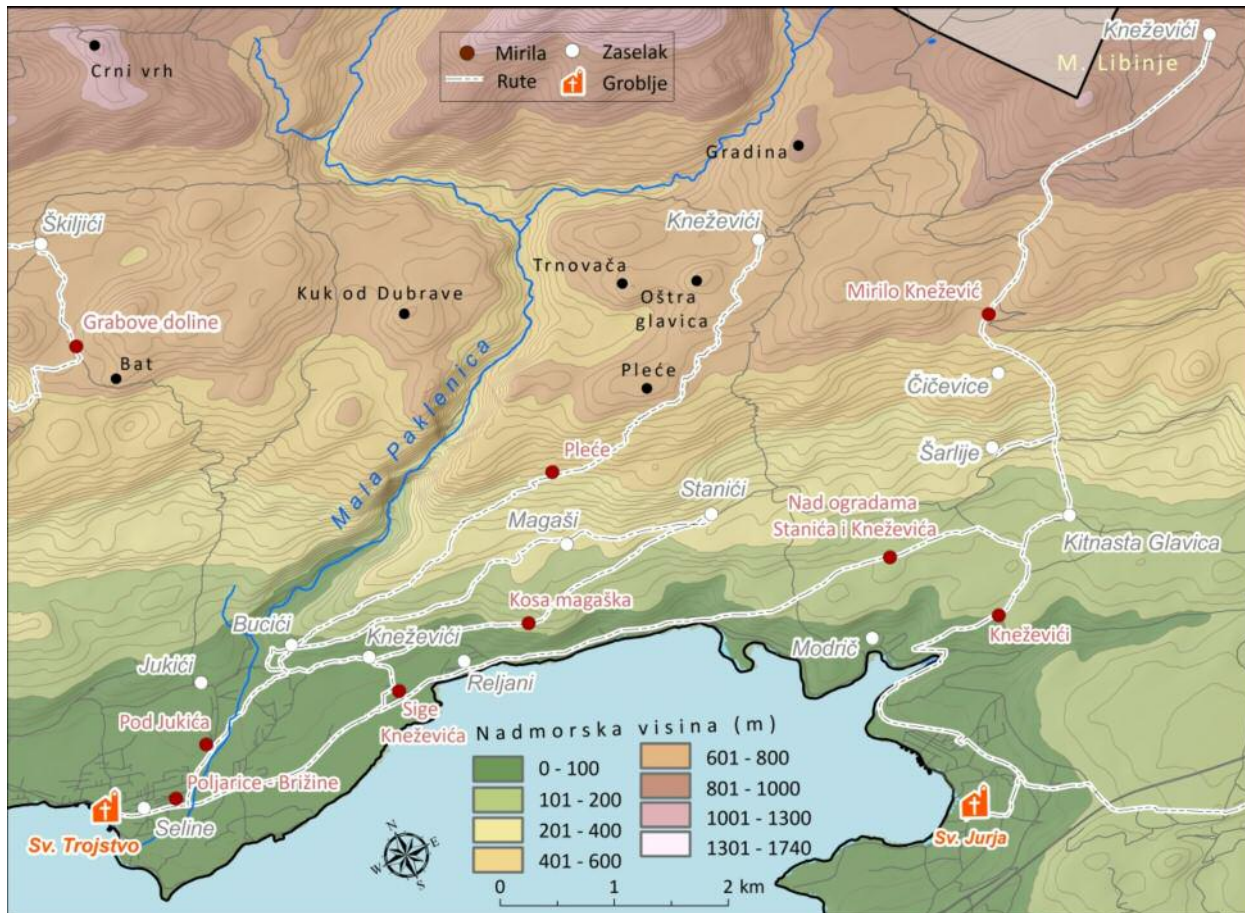
Izvor: terensko istraživanje

Lokaliteti mirila na području Rovanjske i Modriča

Područje Rovanjske, uključuje istoimenu morsku uvalu koja se prostire od naselja Rovanjske s juga do Selina na sjeveru, a nalazi se na krajnjem jugoistočnom dijelu Podvelebitskog kanala. Područje Rovanjske i Modriča primjer je tipičnog krškog priobalnog pojasa s izvorima, vruljama i povremenim tokovima. Najpoznatije su dvije vrulje, Modrić i Zečica, te stalan priobalni izvor Vrilo Velebit. Svakako je najvažniji speleološki objekt špilja Modrič (Dubolnić, 2006.). Iznad Modriča

nalaze se najviši vrh Velebita, Vaganski vrh visok 1757 m, te visoravni Sveto brdo, Debelo brdo, Babin vrh i dr. Velebitski teren Modriča do 300 m n/v je kameniti prostor s vegetacijom niskog raslinja (makijom, travama i livadama). U tom prostoru smješteni su zaseoci Kitnjasta glavica, Šarlije i Stanići. Na višim nadmorskim visinama iznad 300 m n/v prevladavaju šumske vegetacije (bjelogorice hrasta medunca i graba) s dvije velike zaravni, Veliko i Malo Libinje. U prošlosti su te zaravni služile za ispašu stoke tijekom ljetnih mjeseci. Na njima su stan Kneževića te zaseok Čičevica (Slika 6).

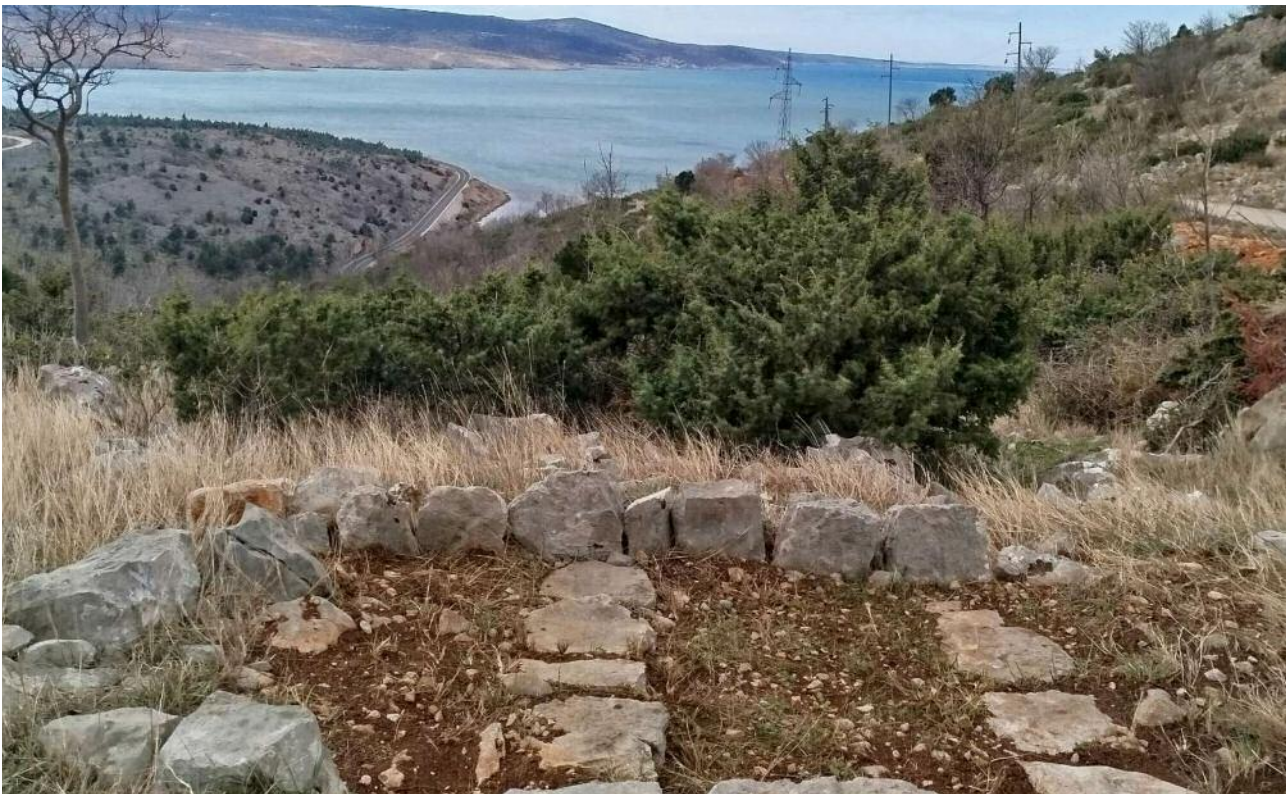
sl. 6. Prikaz zaseoka Modrič s pripadajućim mirilima i putovima

Izvor: izrađeno na temelju: Središnji registar prostornih jedinica (SRPJ), EU-DEM, Geofabrik, terensko istraživanje (GPS)

Stanovništvo Modriča i okolnih zaseoka svoje pokojnike pokapalo je na dvama mjesnim grobljima ovisno o udaljenosti između mjesta boravišta i mjesnog groblja. Tako je lokalno stanovništvo istočnije smještenih zaseoka pokapalo svoje pokojnike u Rovanjskoj, dok su zaseoci smješteni zapadnije gravitirali mjesnom groblju u Selinama. Na tim relacijama nalazili su se putovi odnosno mirila. Takav jedan je lokalitet mirila koji se nalazi na 92 m n/v (Slika 7.), a pripadao je porodici Šarlije. Lokalitet sadržava desetak većih i manjih mirila koja su uglavnom neukrašena i neisklesana.

sl. 7. Lokalitet mirila Kneževići, Modrič

Izvor: terensko istraživanje

Drugi lokalitet je mirilo Knežević (Slika 8.) s Malog Libinja koje se nalazi iznad zaseoka Čičevice. Lokacija mirila je na livadi, uz stari pastirski put.

sl. 8. Mirilo Knežević, Debeli kuk

Izvor: terensko istraživanje

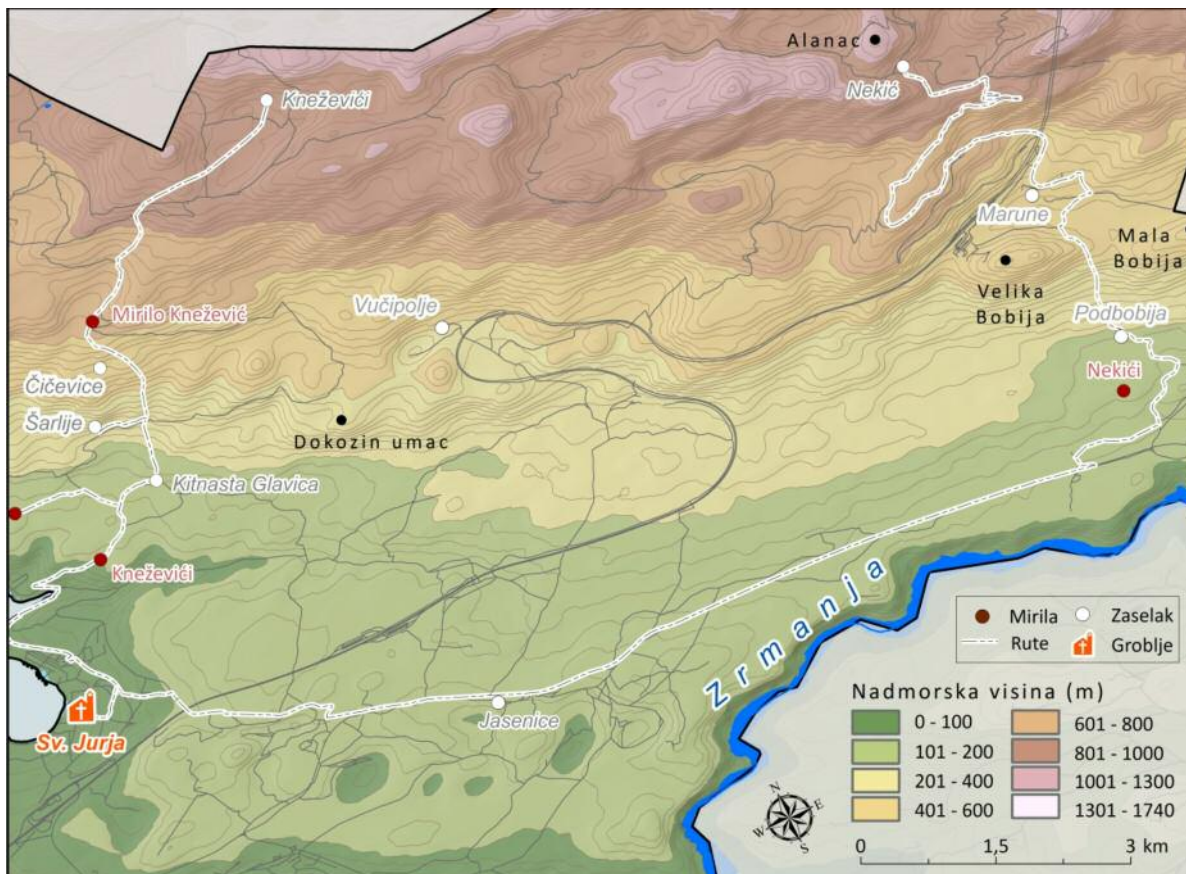
Treći lokalitet mirila Nad ogradama Stanića i Kneževića nalazi se u zapadnom dijelu, uz obje strane puta prema Selinama. Lokalitet mirila sastoji se od petnaest mirila raštrkanih uz obje strane puta. Pokojnici porodice Kneževića s Kitnjaste glavice kojima su ta mirila i pripadala bili su pokapani u Selinama, sve do Drugog svjetskog rata, otkad su se počeli pokapati u Rovanjskoj.

Lokaliteti mirila na području Selina

Mjesni odbor odnosno naselje Seline nalazi se između Modriča i Starigrada Paklenice. Naselje je smješteno uz Jadransku magistralu te pripada Pakleničkoj rivijeri. Od prirodnih znamenitosti ističe se kanjon Male Paklenice koji se pruža s istočne strane naselja i zajedno s kanjonom

Velike Paklenice pripada Nacionalnom parku Paklenica. Upravo taj kanjon, usječen u vapnenačku podlogu, drugi je vodotok po veličini u nacionalom parku i imao je važnu ulogu pri formiranju i smještaju naselja. Zbog erozije nagomilale su se velike količine erozivnog materijala u podnožju odnosno na samom kraju ušća i oblikovana je zaravan na kojoj se formiralo naselje (Pelivan, 1999.). Smještaj naselja, ali i zaseoka na obali utjecao je i na geografski raspored mirila. U skladu s time, najveći broj lokaliteta mirila nalazi se na području niže nadmorske visine (Slika 9.) i u okolini mjesnog groblja te su ujedno i lakše dostupni.

sl. 9. Prikaz naselja Seline s pripadajućim mirilima i putovima

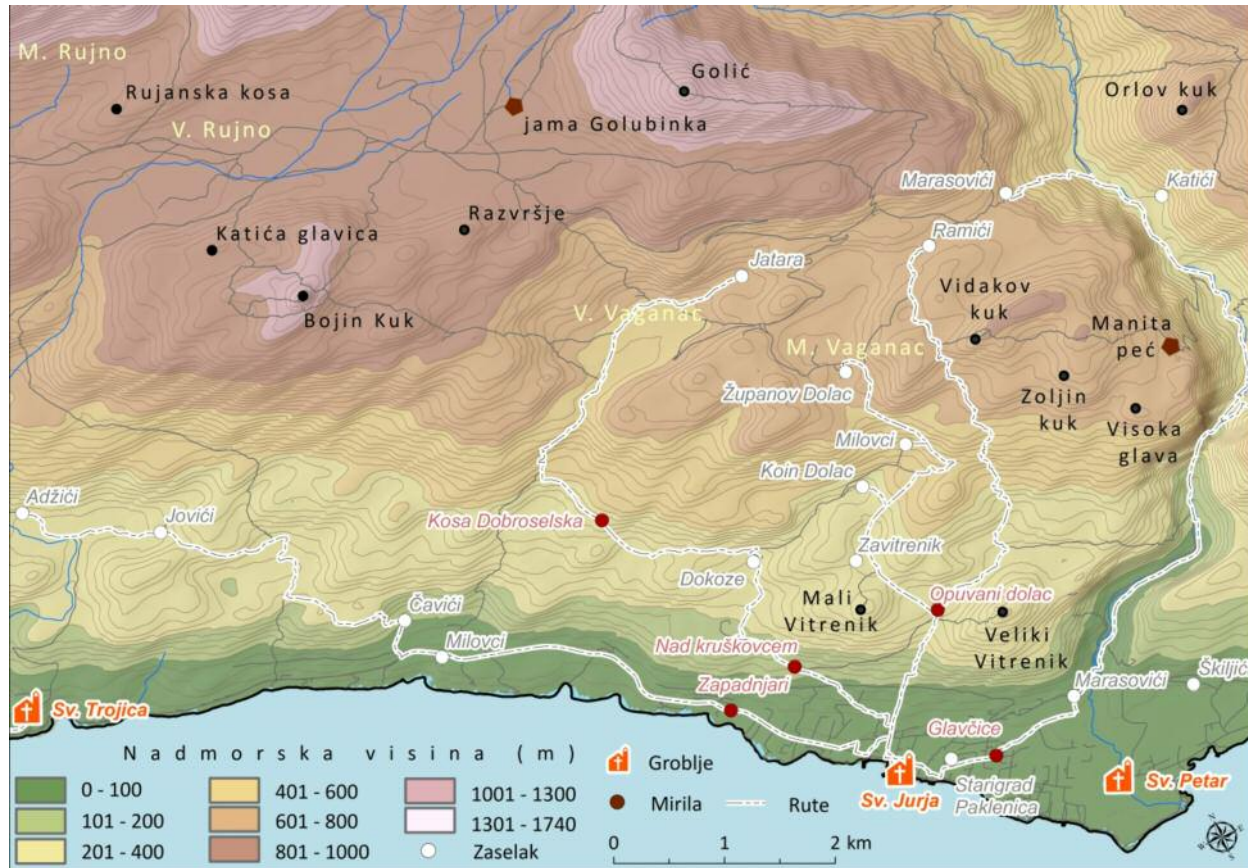
Izvor: izrađeno na temelju: Središnji registar prostornih jedinica (SRPJ), EU-DEM, Geofabrik, terensko istraživanje (GPS)

Iznimka su tri lokaliteta, a to su: mirila s Grabovih dolina (porodice Jurlina), mirila Kosa Magaška (porodica Stanića i Magaša) te mirila Pleće (porodica Kneževići s Libinja). U pogledu udaljenosti mirila i mjesnog groblja zanimljiva je pozicija lokaliteta mirila podno Grabovih dolina jer se ne nalaze na pola puta između zaseoka i mjesta pokapanja što je uobičajeno za većinu lokaliteta. Suprotno uobičajenoj praksi gradnje lokalitet mirila s Grabovih dolina nalazi se samo desetak minuta pješaćenja od zaseoka prema groblju. Na svim lokalitetima mirila nalaze se različiti motivi uklesani na kamenima, a najučestaliji je motiv kršćanskog križa. Nažalost, i u ovom prostoru brojni lokaliteti, prema zapisima Mirjane Trošelj (1984.), potpuno su zarasli ili uništeni procesom urbanizacije i izgradnjom brojnih objekata na tim područjima poput mirila na Zukvi, Jabukovac, te mirila Samardžića, Poljarice – Brižine.

Lokaliteti mirila na području Starigrada Paklenice

Naselje Starigrad Paklenica smješteno je na obali Velebitskog kanala te kroz njega prolazi Jadranska magistrala. Lokalno stanovništvo tradicionalno se bavilo stočarstvom, a glavna područja za ispašu bila su Velika Močila, Mala Močila i Ogradica. Stanove na višim nadmorskim visinama lokalno stanovništvo postupno je počelo napuštati nakon proglašenja prostora zaštićenim, a dodatno je bilo potaknuto i izgradnjom Jadranske magistrale. Porodice koje su imale stalne stanove unutar Parka bile su: Parići, Ramići, Marasovići, Škiljići, Jurline, Katići, Kneževići i dr. Danas više nema stalnih stanovnika, a posljednji koji su napustili svoju kuću bili su Ramići (Josip i Marija) koji su ostali živjeti na Velebitu sve do smrti (2017.).

sl. 10. Prikaz naselja Starigrad Paklenica s pripadajućim mirilima i putovima

Izvor: izrađeno na temelju: Središnji registar prostornih jedinica (SRPJ), EU–DEM, Geofabrik, terensko istraživanje (GPS)

Na promatranom prostoru nalazi se pet lokaliteta s uglavnom očuvanim mirilima (Slika 10.), a jedan lokalitet potpuno je uništen (Mirila Šikića) tijekom izgradnje Jadranske magistrale. Najveći lokalitet na cijelom južnom Velebitu bio je Mirila Zapadnjara (Slika 11.) koji je također većim dijelom uništen zbog komunalne i infrastrukturne izgradnje Starigrada Paklenice.

sl. 11. Mirila Zapadnjara, Starigrad Paklenica

Izvor: terensko istraživanje

Na vidikovcu iznad Starigrada Paklenice na makadamskoj cesti prema Velikom Rujnu nalazi se lokalitet Mirila nad Kruškovcem (Slika 12.). Na blago uzdignutom terenu, površine veće od stotinu četvornih metara, s kojeg se pruža pogled na Starigrad Paklenicu i Velebitski kanal pedeset je očuvanih mirila. Lokalitet sadržava bogato ukrašena mirila, a posebno su isklesani i kameni uz noge, i to ne samo jednostavnim motivima, nego kompleksnijim uradcima majstora klesara koji se inače pronalaze samo na kamenima uz glavu. Također, može se uočiti i prostorni raspored odnosno grupacija mirila prema porodicama Katalinići, Dokoze, Ercezi i Bušljete.

sl. 12. Mirila nad Kruškovcem, Starigrad Paklenica

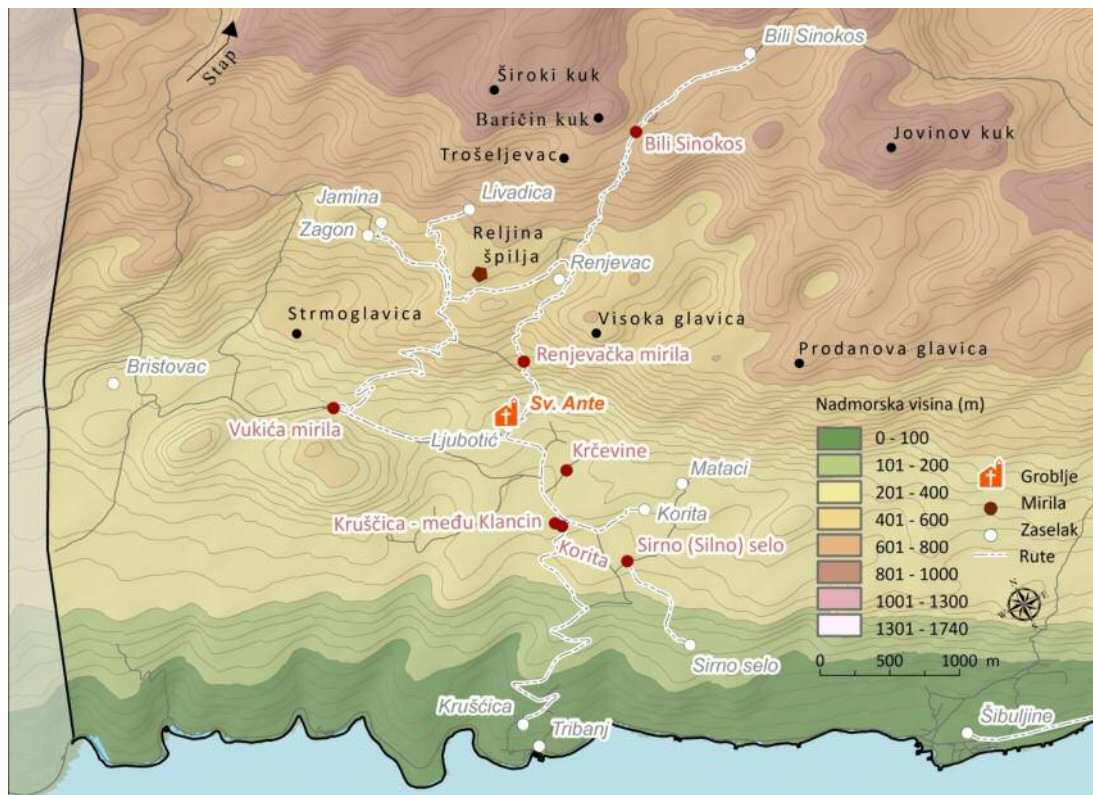
Izvor: terensko istraživanje

Istočno od mirila nad Kruškovcem lokalitet je mirila Opuvani dolac. Nalazi se na raskrižju putova, na čistini između Velikog (433 m n/v) i Malog Vitrenika (410 m n/v), a čini ga gotovo stotinu mirila. Najudaljenija i najsjevernija je skupina mirila Kosa Dobroselska na visini 360 m n/v na putu prema Velikom Rujnu iz smjera Starigrada Paklenice. Lokalitete čini deset mirila smještenih uz put na prijevoju. Pripadali su obitelji Koić (zaseok Jatara i Veliki Vaganac) što se može iščitati iz natpisa imena pokojnika na kamenu uz glavu. Posljednja skupina mirila naselja Starigrada Paklenice jest lokalitet Glavčice koji čini 15 mirila pravilno raspoređenih između kuća, ali odijeljenih pregradbenim zidom. Mirila su pripadala obiteljima Parići, Ramići i Marasovići s Velike Paklenice.

Lokalitet mirila na području Tribnja

Tribanj je najzapadnije naselje koje administrativno-teritorijalno pripada Zadarskoj županiji. Iz tog podvelebitskog naselja cesta vodi prema Ljubotiću, planinskom zaseoku, udaljenom oko 3,5 km od mora i Jadranske magistrale. Sve do druge polovine dvadesetog stoljeća Ljubotić je bio naseljen prostor o čemu svjedoče brojne danas napuštene kuće i stari pastirski putovi. Ljubotićki kraj tipičan je velebitski krški krajolik bogat kamenjarom i oskudan biljnim zajednicama. U odnosu na prethodno navedene lokalitete na prostoru Velebita lokaliteti na području Tribnja su uređeni i kroz njih vodi poučna staza (2006.) (Lukač i dr., 2007.).

sl. 13. Prikaz naselja Tribanj s pripadajućim mirilima i putovima

Izvor: izrađeno na temelju: Središnji registar prostornih jedinica (SRPJ), EU-DEM, Geofabrik, terensko istraživanje (GPS)

Jugoistočno od Ljubotića nalaze se mirila Sirnog Sela koji je nastanjivala porodica Trošelj. Mirila su bila građena na pola puta između ljubotićkog groblja i naselja Ljubotić (Slika 13.). Ukrašena su jednostavnim motivima poput kršćanskih križeva, imenima, godinom smrti pokojnika ili kombinacijama navedenog. Lokalitet se sastoji od 30 mirila raspoređenih u nekoliko skupina prema obiteljskoj pripadnosti (Slika 14.). Na takvo grupiranje članova iste obitelji upućuju skupine mirila koje čine duža mirila, tj. odraslih osoba, i manja mirila odnosno mirila osoba mlađe životne dobi.

sl. 14. Mirila Sirnog sela, Ljubotić

Izvor: terensko istraživanje

Od lokaliteta mirila Sirnog sela, sjeverozapadno prema crkvi u Ljubotiću, s desne strane ceste smještena su mirila Korita, a pripadala su porodici Mataka. Nalaze se na otprilike polovini puta prema groblju na čistini i blago uzvišenom terenu. Na lokalitetu se nalazi 20 raštrkanih mirila. U blizini, sjeverno od mirila Korita, nalaze se mirila Kruščica – među Klancin, a pripadala su porodicama Trošelj i Sjauš iz Kruščice. Mirila su izgrađena na blagoj uzvisini s obje strane starog puta. Pojedina mirila naknadno su bila uređivana odnosno održavana. Tako je uzglavnica izrađena kao kamena ploča, podnice izliveno u betonu, a uklesani elementi naknadno su podebljani ili obojeni crnom bojom (Slika 15.).

sl. 15. Mirilo Kruščica – među Klancin,
Ljubotić

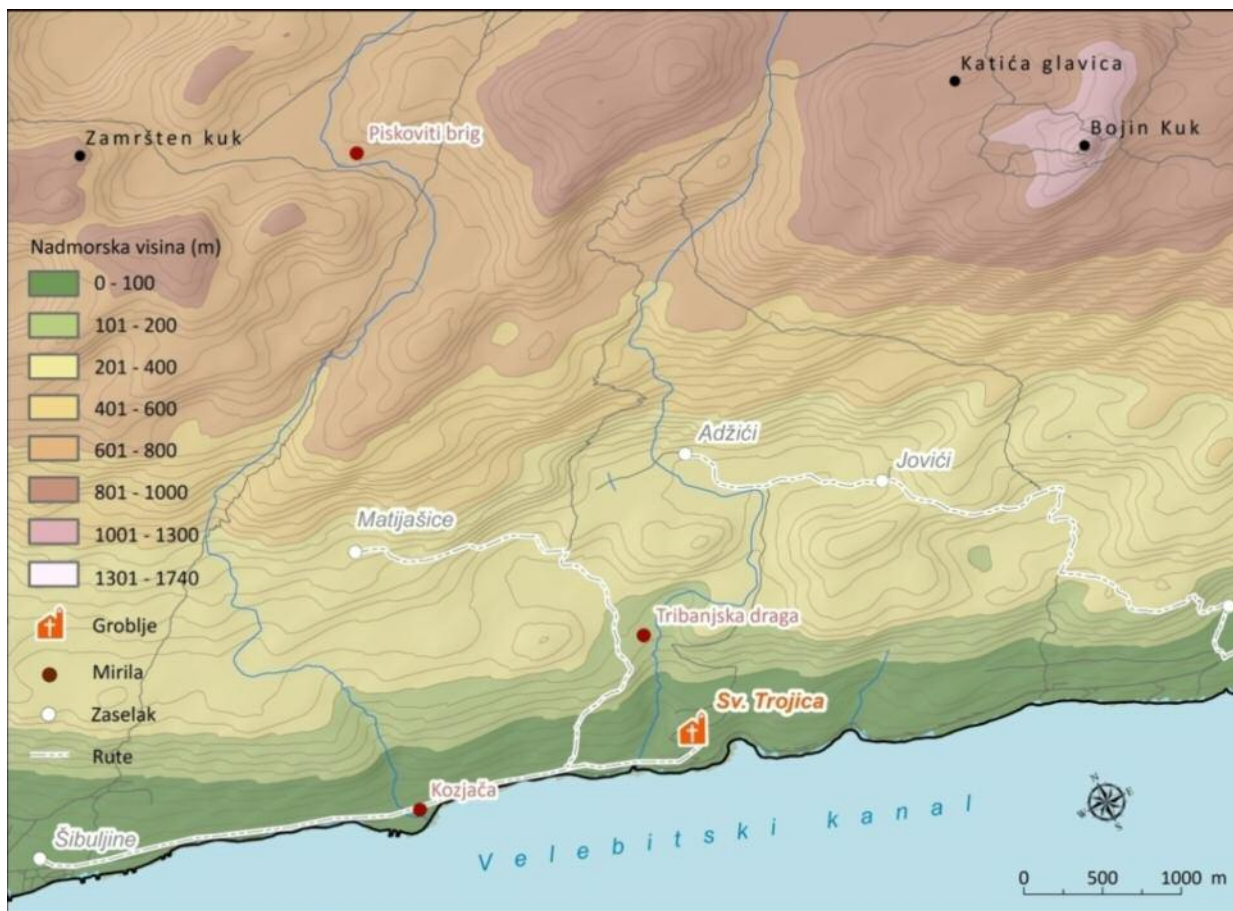

Izvor: terensko istraživanje

Sjeverozapadno od mirila Kruščica – među Klancin te jugoistočno od groblja u Ljubotiću, nalazi se lokalitet mirila Krčevine. Smješten je kod zaseoka Krčevine, uz kuće koje pripadaju porodici Gornji Mataci, a čini ga 15 mirila. Prema kazivanju stanovnika Krčevine, tradicionalni način nošenja pokojnika do groblja prekinut je izgradnjom ceste koja vodi sve do groblja (1980.), a posljednje mirilo izgrađeno je 1982. godine.

Preostali lokaliteti mirila koja pripadaju nizu *ljubotićkih mirila* malo su udaljeniji, a to su Vukićeva i Renjevačka mirila (Slika 13.). Lokalitet Vukićeva mirila nalazi se sjeverozapadno od groblja, na visini od otprilike 330 m n/v, uz planinarski markirani put koji danas vodi prema Stapu. Osim toga, mirila su i na mjestu gdje makadamska cesta spaja zaseoke Renjevac na istoku i Lukovac na zapadu, a uz njih prolazi i stari put koji je spajao planinske zaseoke Bristovac i Livadica s Ljubotićem. Mirila su smještena s obje strane puta. U literaturi se još nazivaju i mirila Rastovci prema istoimenoj dolini jugoistočno od lokaliteta. Lokalitet je među najbrojnim mirilima Velebita jer ga čini 200 mirila. Pripadala su porodicama iz navedenih zaseoka Bristovac (Vukići) i Livadica (Njegovani i Zubčići). Od ornamentike prisutni su uobičajeni elementi poput jednostavnog znaka križa, imena ili inicijala pokojnika s godinom smrti. Također, može se primijetiti njihova međusobna prostorna grupacija tako da su odvojena ili ograđena kamenjem.

sl. 16. Prikaz naselja Tribanj Šibuljina s pripadajućim mirilima i putovima

Izvor: izrađeno na temelju: Središnji registar prostornih jedinica (SRPJ), EU-DEM, Geofabrik, terensko istraživanje (GPS)

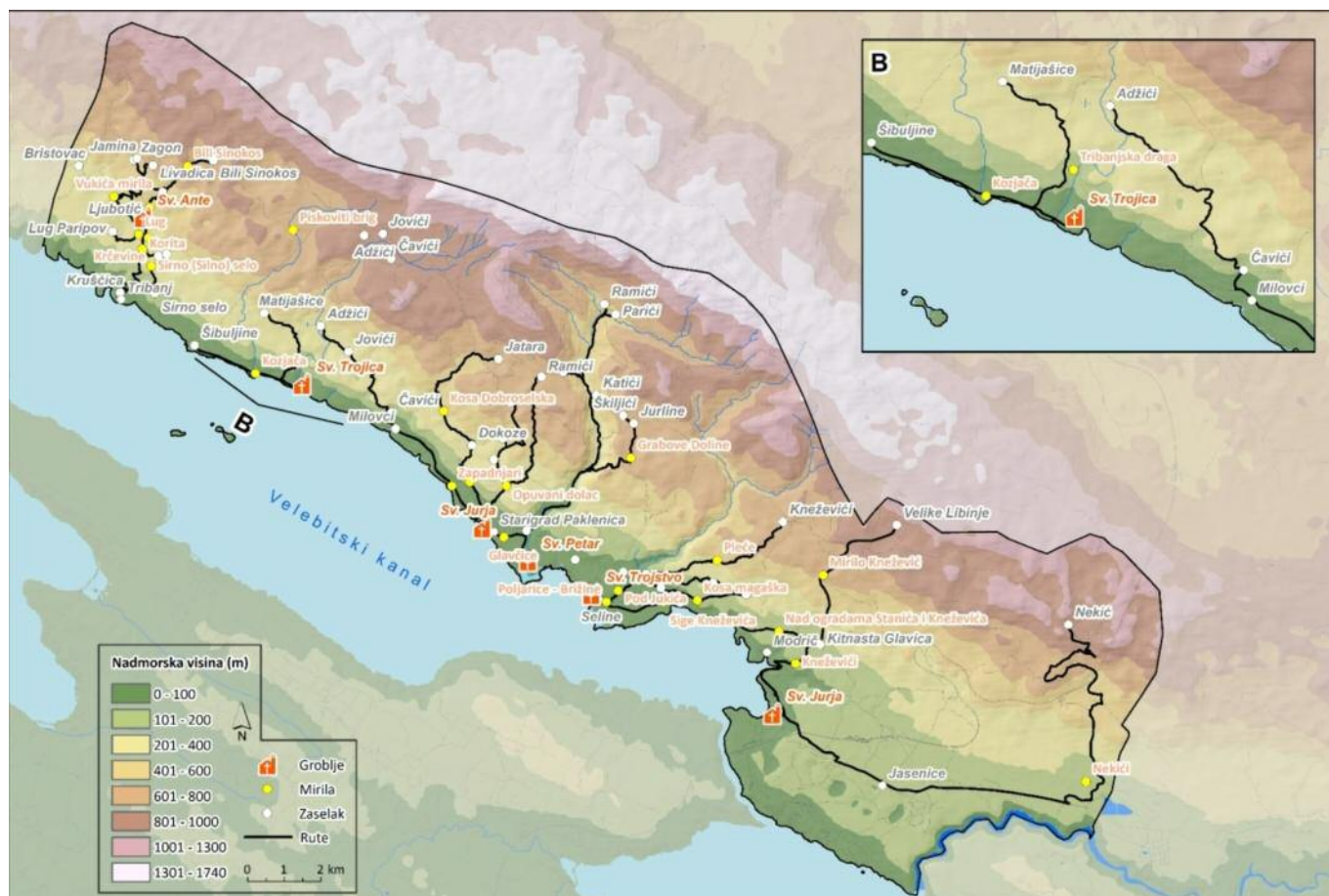
U južnom dijelu naselja Tribanj, uz Jadransku magistralu, na samom rtu Kozjača, nalaze se mirila Kozjača. Ta mirila pripadaju zaseoku Tribanj Šibuljina, odnosno porodicama: Marinković, Štrbe, Lukić, Poljak i Babac. Mirila su smještena uz put podno magistrale (s obje strane puta), i to na polovici puta između Tribnja Šibuljine i groblju kod crkve Svete Trojice (Slika 16.). Na uzglavnici je uočena isklesana vjerska poruka „Boga pomilova“ karakteristična za mirila Tribnja. Mirila su slabo očuvana, pretežno obrasla travom i niskim raslinjem, te uništena. Preostala mirila naselja

Tribanj su Tribanjska draga i Piskoviti brig. Lokalitet Piskoviti brig je iznad presušenog potoka Kozjača, istočno od Zamrštenog kuka, a nalazi se na putu prema Malom Rujnu iz smjera Tribnja Šibuljine (uz put Zavrata – Malo Rujno). M. Trošelj (2011.) navodi kako su mirila na tom lokalitetu nastala kao posljedica smrtnosti Podgoraca od kolere dok su boravili na Rujnu za vrijeme ljetne ispaše. Budući da je velika udaljenost od Rujna do Groblja u podnožju Velebita, umrle su pokapali na Velebitu na nekadašnjem groblju Grebine. Međutim, ni navedeno groblje ni lokalitet mirila koje je autorica snimila 1980. godine više ne postoje. Lokalitet Tribanjska draga najjužniji je lokalitet mirila za naselje Tribanj, a nalazi se zapadno od Bukova potoka. Mirila su pripadala porodici Poljak u zaseoku Matijašica smještenom sjeverozapadno od lokaliteta. Umrli su se pokapali na groblju kod crkve Svete Trojice južno od mirila.

Zaključak

Prirodno-geografska obilježja južnovelebitskog prostora utjecala su na naseljenost odnosno na prostornu organizaciju i gospodarski razvoj promatranog prostora. U skladu s klimatskim, morfološkim i pedogeografskim obilježjima prostora stanovništvo je bilo usmjereno na valorizaciju planinskih područja, osobito pašnjačkih površina na višim zonama. Sukladno s time, pastoralna tradicija i način života velebitskih zajednica utjecali su na pogrebni obrazac. Taj tradicijski obrazac naposljetku je rezultirao kulturnom ekspresijom – mirilima, tj. kamenim konstrukcijama koje su izrađivane kao dio posmrtnog rituala. Životna svakodnevnica stanovnika Velebita sastojala se od sezonskih kretanja i boravka između stalnih naselja na primorskom podnožju Velebita i *poda* na višim nadmorskim visinama. Rezultati terenskog istraživanja lokaliteta mirila uputili su na to da su lokaliteti mirila smješteni uglavnom na polovici puta između stalnih ili sezonskih boravišta i mjesta pokapanja (Slika 17.). Takav prostorni raspored lokaliteta mirila upućuje na isprepletenost prirodnih i društvenih osobitosti južnog Velebita koji su utjecali na posmrtni običaj mirila.

sl. 17. Prikaz promatranog područja s lokalitetima mirila, stalnim i privremenim boravištima, mjesnim crkvama i putovima

Izvor: izrađeno na temelju: Središnji registar prostornih jedinica (SRPJ), EU-DEM, Geofabrik, terensko istraživanje (GPS)

Izvori:

Popis stanovništva i stanova 1971., Stanovništvo, Delatnost, rezultati po naseljima i opštinama, knjiga X, Savezni zavod za statistiku, Beograd, 1974.

Bjelić, D., Schwabe, R. (2014): Nacionalni park Paklenica, turističko-planinarski zemljovid, 1:25 000, Hrvatska gorska služba spašavanja.

Nežmah, T. (2015): Nacionalni park Paklenica, planinarska karta, III. dopunjeno izdanje, 1:25 000, Astroida.

Smerke, Z. (2018): Južni Velebit I, IV. dopunjeno izdanje, planinarsko-turistički zemljovid, 1:25 000, Smand.

Smerke, Z. (2018): Južni Velebit III, planinarsko-turistički zemljovid, 1:30 000, Smand.

Internetski izvori podataka:

URL 1, <https://np-paklenica.hr/hr/park-hr/prirodna-ba%C5%A1tina/geomorfolo%C5%A1ke-osobitosti>, 30. 9. 2020.

URL 2, Hrvatska osnovna karta – mrežna usluga pregleda za anonimne korisnike (WMS), Geoportal DGU, 24. 10. 2020.

URL 3, <https://www.dzs.hr/>, 10. 2. 2021.

URL 4, Naselja i stanovništvo Republike Hrvatske 1857. – 2001., Državni zavod za statistiku, Zagreb, www.dzs.hr, 10. 2. 2021.

URL 5, Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2011., Državni zavod za statistiku, Zagreb, www.dzs.hr, 10. 2. 2021.

URL 6, Geofabrik, <https://www.geofabrik.de/>, 30. 9. 2020.

URL 7, SRPJ – Središnji registar prostornih jedinica, (2015): Državna geodetska uprava. URL: <http://geoportal.dgu.hr/>, 30. 9. 2020.

URL 8, https://www.zadarska-zupanija.hr/images/dokumenti/41/EZO_Mala%20Paklenica.pdf, 10. 11. 2020.

Literatura:

- Batović, Š. (1987): Liburnska kultura, *Praistorija jugoslavenskih zemalja*, 5, 339-390.
- Batović, Š. (2002): *Jadranska zona, U osvit povijesti (od starijega kamenog doba do Liburna)*, Zbornik odabranih radova, I, Matica hrvatska Zadar, Arheološki muzej Zadar, Zadar, 191-412.
- Belaj, V. (2004): Tradicijsko planinsko stočarstvo na Velebitu i bunjevačka etnogeneza, *Studia ethnologica Croatica*, 16/1, 5 – 31.
- Bušljeta, A. (2010): *Deruralizacija južnog Velebita – aspekti života velebitskih Podgoraca u prvoj polovini 20. stoljeća*, prilozi za geografiju, etnologiju, gospodarstvo, povijest i kulturu, 37/1, 397 – 427.
- Bušljeta, A., Brlić, I., Šimunić, N. (2013): Stočarenje južnovelebitskih Podgoraca i Ličana – višestoljetni suživot čovjeka i krša, *Čovjek i krš*, 33/46, 5 – 24.
- Čače, S. (2007): Aserija i njeno zaleđe: Bukovica, Zrmanja, južni Velebit, *Asseria*, 5/5, 39 – 81.
- Dubolnić, M. (2006): Prapovijesna nalazišta na području Starigrada Paklenice, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU*, 48, 1 – 55.
- Faber, A. (1995): Život velebitskog stočara i njegov odnos prema smrti. (Razmatranja uz mirila), *Senjski zbornik: prilozi za geografiju, etnologiju, gospodarstvo, povijest i kulturu*, 22/1, 157-170.
- Faber, A. (2000): Život na velebitskoj visoravni u pretpovijesno doba Veliko Rujno, *Senjski zbornik: prilozi za geografiju, etnologiju, gospodarstvo, povijest i kulturu*, 27/1, 15 – 43.
- Glavičić, A. (1980): Mirila i počivala na Velebitu, *Senjski zbornik: prilozi za geografiju, etnologiju, gospodarstvo, povijest i kulturu*, 8/1, 197 – 210.
- Husanović-Pejnović, D. (2010): Demografski razvoj Podvelebitskog primorja u uvjetima periferije, *Senjski zbornik: prilozi za geografiju, etnologiju, gospodarstvo, povijest i kulturu*, 37/1, 119 – 141.
- Katić, M. (2012): Prilog istraživanju običaja obilježavanja mjesta odmaranja s pokojnikom, *Studia Mythologica Slavica*, 15, 117 – 133.
- Katić, M. (2017): *Smrt u dalmatinskom zaleđu: Mirila od rituala do teatra*, Naklada Ljevak, Zagreb.
- Lemić, A. (2013): *Sela i stanovi na Velebitu: svjedočanstva života od nestanka do nestanka*, Ogranak Matice hrvatske, Gospić.
- Lemić, A. (2014): Velebit i trag čovjeka, *Hrvatska revija* 1, 58 – 65.
- Lončar, N., Kalcina, L., Domazetović, F. (2022): Analiza prostorne distribucije i morfometrijskih obilježja speleoloških objekata na prostoru Nacionalnog parka Paklenica, u: Uglešić, A., Šikić, Z., Tomić, M. (ur.), *Starigrad – Paklenica*, Sveučilište u Zadru, Općina Starigrad, 24.-39.

Lukač, G., Vujčić-Karlo, S., Božičević, S., Marasović, Z. (2007): *Vodič kroz prirodnu i kulturnu baštinu Nacionalnog parka Paklenica*, Javna ustanova Nacionalni park Paklenica, Starigrad Paklenica.

Magaš, D. (2013): *Geografija Hrvatske*, Sveučilište u Zadru, Odjel za geografiju; Zadar, Meridijani; Samobor.

Marković, M. (1980): Narodni život i običaji sezonskih stočara na Velebitu, *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena*, 48, 5 – 139.

Marković, J., Bočić, N., Pahernik, M. (2016): Prostorni raspored i gustoća ponikava jugoistočnog Velebita, *Geoadria*, 21/1, 1-28.

Pelivan, A. (1999): Velebit, *Ekološki glasnik*, Donja Lomnica.

Pelivan, A. (2003): Po putovima i stazama Velebita: Velebit – Nacionalni parkovi i Park prirode, *Ekološki glasnik*, Donja Lomnica.

Rukavina, A. (1970): Privreda ličke i primorske strane Velebita, *Senjski zbornik: prilozi za geografiju, etnologiju, gospodarstvo, povijest i kulturu*, 4/1, 99 – 124.

Šarić, M. (2007): Ekohistorijski osvrt na planine i morlački svijet, *Dalmatinska zagora nepoznata zemlja*, ur. J. Belamarić, M. Grčić, Ministarstvo kulture RH, Galerija Klovićevi dvori, Zagreb, 221 – 233.

Trošelj, M. (1984): Ukrasi i simboli na južnovelebitskim mirilima na području Selina (II), *Senjski zbornik: prilozi za geografiju, etnologiju, gospodarstvo, povijest i kulturu*, 10 – 11/1, 59 – 72.

Trošelj, M. (1992): Prilog istraživanju velebitskih mirila, *Senjski zbornik: prilozi za geografiju, etnologiju, gospodarstvo, povijest i kulturu*, 19/1, str. 69 – 72.

Trošelj, M. (2011): Mitske predaje i legende južnovelebitskog Podgorja, *Studia Mythologica Slavica*, 14, 345 – 370.

Trošelj, M. (2013): Južnovelebitska mirila – od istraživanja profesora Ante Glavičića do danas, *Senjski zbornik: prilozi za geografiju, etnologiju, gospodarstvo, povijest i kulturu*, 40/1, 611 – 629.

Trošelj, M., Zanki, J. (2012): *Mirila*, Turistička zajednica općine Starigrad, Starigrad.

Vinšćak, T. (2010): Velebitska mirila u kontekstu sakralne geografije južnog Velebita, u: A. Pleterški, G. P. Šantek (Ur.), *Mirila, Kulturni fenomen*, Ljubljana, 11-15.

